

MODERN ARAP ŞİİRİNDE TEMMUZ AKIMI VE CEBRA İBRAHİM CEBRA 'NIN ŞİİRİNDE TEMMUZ MITİ

*F. Betül Üyümez

The Tammuzi Movement in Modern Arabic Poetry and Myth of Tammuz in Jabra Ibrahim Jabra's Poetry

Mitolojiyi boş hurafeler olarak değerlendiren Arap edebiyatçılarının bu bakış açıları XX. yüzyılın ilk yarısından itibaren örnek aldıkları bazı batılı edebiyatçılar sayesinde değişmiştir. Sir James Frazer'ın ünlü eseri *The Golden Bough (Altın Dal)*'ın Temmuz-Adonis mitini ele alan bölümünün Arapça çevirisi ile birlikte yeni arayışlar içindeki Arap şairleri, içinde buldukları ruh haline uygun sembollerle karşılaşılırlar. Temmuz mitinden yararlanarak kurdukları anlatım onların yeni bir şiir akımı içinde değerlendirilmelerine yol açar.

Bu çalışmada XX. yüzyıl Arap şiirinde ortaya çıkan Temmuz Akımı ile Filistinli edebiyatçı Cebra İbrahim Cebra'nın bu akıma etki ve katkıları ele alınacaktır. Çalışmada önce modern Arap şiirinin XX. yüzyılda uğradığı biçim ve içerik değişimi ele alınacak, daha sonra özellikle Temmuz-Adonis miti üzerinde durulacak ve Cebra İbrahim Cebra'nın şiiri bu doğrultuda incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Cebra İbrahim Cebra, Modern Arap Şiiri, Temmuz Miti, Adonis, Mitoloji

Abstract

From the first half of the 20th century Arab poets' approach to mythology, which judges it as a unity of meaningless stories, began to change by the influence of some western poets and authors. After the translation of the sections on Tammuz-Adonis myth of Sir James Frazer's famous book *The Golden Bough*, Arab poets found symbols reflecting thier psychology. They built a new

* Öğretim Görevlisi Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü

expression in their poetry through Tammuz myth and thus they were accepted in a new poetry movement called Tammuzi Movement.

In this paper the Tammuzi Movement in modern Arabic poetry will be focused on together with the effects and contributions of Jabra Ibrahim Jabra to the movement. First, we will deal with the change in form and content of Arabic poetry in the 20th century, then we focus on the Tammuz-Adonis myth and will analyze Jabra's poetry in this context.

Key Words : Jabra Ibrahim Jabra, Modern Arabic Poetry, Tammuz Myth, Adonis, Mythology

Giriş

XX. yüzyılın ortalarında Modern Arap şiirinin şeklinde ciddi değişimler meydana gelmiştir. Batı şiirinde “free verse” diye bilinen serbest şiir Arap edebiyatında da yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Klasik Arap edebiyatında bir şiir parçasını oluşturan beyitlerin birbirine anlamca bağlı olmadıkları halde aynı vezinde ve kafiyede olması yenilikçi şairler tarafından eleştirilmiş, modern şiirin vezin ve kafiyeden arınması gerektiğini söyleyenler çıkmıştır.¹ Arap şiirinde, geleneksel kafiye ve vezin kalıplarından kurtulmak için yapılan girişimlerin uzun bir geçmişi olmakla birlikte,² bu çabalar XX. yüzyıla kadar bireysel gayretlerin ötesine geçip, geniş çaplı hareketler haline gelememiştir. Abbasîler döneminden itibaren başlayan yenileşme hareketlerinin, II. Dünya Savaşı sonuna kadar, eski şiir geleneğinin özünden ayrıldığını söylemek mümkün değildir.³ II. Dünya Savaşından itibaren ise, şekille birlikte şiirin içeriğinin de değişmeye başladığı görülür. Sanatçılar yalnızca güzellikle yetinmeyip, şiddet, yoğunluk, kuvvet gibi bazı unsurları da şiirlerinde işlemek isterler. Artık yaratıcılıktaki hedefleri, zarif sözler değil, sembollerle yüklü ifadelerdir. Bu şairler, şiirde hareket ve sürpriz ararlar, öte yandan da vehim kalelerini başlar üzerine yıkmayı amaçlarlar.⁴ Fâdıl Sâmîr'in ifadesiyle, doğrudan doğruya ve takrîrî anlatımdan, daha sembolik, imâlî ve şiirsel imgelerin çokça yer aldığı bir anlatıma doğru yönelirler.⁵

¹ Bkz. Yalar, Mehmet, *Modern Arap Şiiri*, Arasta Yayınları, Bursa, 2003, s.129-131.

² Yâgî, Hâşim, *eş-Şilrül Hadîs Beyne'n-Nazar ve't-Tatbîk*, el-Muessesetu'l-İArabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, I.Baskı, Beyrut, 1981, s.26.

³ Şukrî, Gâli, *Şilruna Hadîs ilâ Eyn*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1991, s.109.

⁴ Cebârî, *er-Rihletu's-Sâmine*, el-Mektebetu'l-İAsriyye, Beyrut, 1967, s.33.

⁵ Sâmîr, Fâdîl, *Melalim Cedîde fî Edebîna'l-Mu'âsir-Kitâbât Nağdiyye fî's-Şilr ve'l-Kıssa ve'l-Rivâye*, el-Mektebetu'l-Vataniyye, Bağdat, 1975, s.396.

Bununla birlikte Arap toplumu ve aydını bu dönemde homojen bir yapı sergilemez, yeni şiirin ateşli destekçileri olduğu gibi bunu şiir olarak kabul etmeyen sanatçı ve eleştirmenler de vardır; örneğin Mārūn Ābbūd (1885-1962), yeni şiiri beğenmesine rağmen, kafiye ve vezin içermediği için bu eserleri şiir olarak benimsemediğini söyler.⁶

Filistinli edebiyatçı ve eleştirmen Cebra İbrahim Cebra ise, şekil açısından geleneksel kalıplara bağlı kalınarak içeriğin yenilenebileceğini savunanlara karşı çıkar ve bunun bir çelişki doğurduğunu ileri sürer.⁷ Ama aynı yıllarda Bedr Şākir es-Seyyāb gibi Cebra'nın da beğendiği bazı şairlerin, hem aruz vezinlerini kullandığı, hem de mitolojik semboller ve organik bütünlük taşıyan modern şiirler yazmaya başladıkları görülmektedir.⁸

Temmuz Şiir Akımı

1950'li yıllarda Arap şiiri, başta T.S. Eliot olmak üzere kısmen batılı şairlerin, kısmen yeni yeni keşfedilen Babil, Yunan ve Arap efsanelerinden kaynaklanan mitolojik simbolizmin, kısmen de solcu ideolojilerin ve varoluşçuluğun tesiri altındadır,⁹ yazılan şiirlerin içeriklerinde bu etkilerin izleri açıkça gözlemlenir.

Arapların mitolojiyi hurafe olarak kabul eden küçümseyici bakış açıları, yirminci yüzyılın ilk yarısında örnek aldıkları bazı batılı edebiyatçılar sayesinde değişmiştir. Batıdaki mitoloji anlayışını gördükten sonra, bu konuda detaylı araştırma ve çalışma yapan Arap aydın ve edebiyatçıları, mitolojik efsanelerin önemsiz uydurmalar olmadığını, bunların zengin sembolik içerikli, farklı şekillerde yorumlanmaya müsait, değişim ve yenileşmeye zemin hazırlayabilecek, derin ve ciddî bir açıdan insanı tanımayı mümkün kılacak eserler olduğunu anlamışlardır.¹⁰

⁶ Cebra, Cebra İbrahim, *el-Hurriyye ve't-Ṭūfan*, Daru Mecelleti Şiir, Beyrut, 1960, s.43.

⁷ Cebra, Cebra İbrahim, *en-Nār ve'l-Cevher*, Daru'l-Kuds, Beyrut, 1975, s.178.

⁸ el-Fezzaī, İAlī, *Cebra İbrahim Cebra Dirase fī Fennihi'l-Kıasā*, Daru'l-Mehd li'n-Neşr ve't-Tezīl, Amman, 1985, s.40.

⁹ Boullata, "Living with the Tigress and the Muses", *World Literature Today*, Spring 2001, vol.75, issue 2, s.215.

¹⁰ Maḥbek, Ahmed Ziyad, "el-Ustura", *el-Fusulu'l-Erbela*, sayı:56, Libya, Aralık-Ocak, 1991, s.24-25.

Bu bağlamda modern Arap şiirinde mitlerden ilk faydalanan isimler Riyād el-Ma'llūf, Nesīb Arida, Şefik el-Ma'llūf, Fevzi el-Ma'llūf gibi göç edebiyatı şairleridir.¹¹

Batılı düşünce adamlarının ve edebiyatçıların, mitolojinin önemine daha erken bir dönemde dikkatlerini yoğunlaştırması son derece normaldir. Nitekim batı düşünce tarihinde Yunan mitolojisinin daima önemli ve merkezî bir yeri olmuştur. Yunan mitolojisine başvurmaksızın batı şiir ve tiyatrosunu anlayabilmek mümkün değildir. Hatta Cebrā'ya göre, bu efsanelerin batılı hayal gücü üzerindeki etkisi olmasa, batı şiir ve draması diye bir şeyin varlığından söz etmek mümkün olmaz.¹²

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, batılı şair ve sanatçılar, medeniyetlerinin canlılığını yitirmeğe başladığını, zayıflama, kuruma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu görüp, düşünce ve ifade geleneklerinde “yeniden doğuş”, canlanma efsanelerine yönelmiş ve bu bağlamda, doğu ve Ortadoğu mitolojileri ilgilerini çekmiştir.¹³ Bahsedilen dönemde özellikle T.S. Eliot, şiirinde mitolojik, kültürel ve tarihî sembollere ve işaretlere yer veren üslûbuyla Arap şairlere örnek olmuştur. Her ne kadar Eliot'tan önce de mitolojik şiirler kaleme alan şairler bulunsa da, modern çağda, hem teorik, hem de pratik anlamda, şiirde mitoloji kullanılmasının önemine vurgu yapan ve dikkat çeken ilk isim odur.¹⁴ Eliot mitsel metodu sanatta hayatî bir faktör olarak görmüştür.¹⁵

T.S. Eliot'un şiirleri ve eleştirel yazıları, hem teknik, hem şekil, hem de içerik bakımından Modern Arap Şiirini önemli ölçüde etkilemiş ve değişimine yol açmıştır.¹⁶ Şairin, özellikle de “The Waste Land” (Çorak Ülke) adlı şiiriyle yaptığı etki, Arap şiirindeki yenileşme hareketinin adeta anahtarı haline

¹¹ Yalar, age., s.198.

¹² Cebrā, Cebrā İbrahim. “Min Merca'iyeti'l-Garbiyye ile'l-Merca'iyeti'l-İArabiyye: el-Ustūra ve Tehavvulātuhā fi'l-Kasīdeti'l-İArabiyyeti'l-Mu'āsıra”, *el-Muessirātu'l-Ecnebiyye fi'ş-Şi'ri'l-İArabiyyi'l-Mu'āsır-el-Halaqatu'n-Naḫdiyye fi Mihricān Ceraşi's-Sālis*, ed. Fahrī Salih, el-Muessesetu'l-İArabiyye li'd-Dirāsāt ve'n-Neşr, I.Baskı, Beyrut, 1995, s.48. 52.

¹³ Cebrā, a.g.m., *el-Muessirātu'l-Ecnebiyye fi'ş-Şi'ri'l-İArabiyyi'l-Mu'āsır*, s.49.

¹⁴ İsmā'il, İzzeddin, “el-Menhecu'l-Ustūrī fi'ş-Şi'ri'l-Mu'āsır,” *eş-Şi'r*, sayı: 1, Kahire, 1964, s.44.

¹⁵ Jayyusi, Salma Khadra, *Trends and Movements in Modern Arabic Poetry*, vol.2, Brill, Leiden, 1977, s.723.

¹⁶ Moreh, S. *Modern Arabic Poetry 1800-1970*, Brill, Leiden, 1976. s.216; Halāvī, Yusuf, *el-Muessirātu'l-Ecnebiyye fi'ş-Şi'ri'l-İArabi'l-Mu'āsır*, I. Baskı, Beyrut, 1997,s.52.

gelmiştir.¹⁷ Enes Dāvud, XX. yüzyılın ortalarında serbest şiir yazar Arap şairlerin divanları ve “The Waste Land” dikkatle incelenirse, bu şairler için “The Waste Land”’in neredeyse bir kutsal kitap haline geldiğinin görüleceğini söyler.¹⁸ Cebra İbrahim Cebra’ya göre, Arap şairlerinin bu şiire önem vermelerinin nedeni, II. Dünya savaşında yaşananlara ilaveten, Filistin’de başlarına gelen hezimet ve bundan doğan acı sonuçlar karşısında düştükleri durumdur. Özellikle de Filistin’de yaşadıklarıyla, bu şiirin imâları tam anlamıyla örtüşmüştür.¹⁹

“The Waste Land”, çağdaş batı hayatının bir eleştirisi niteliğindedir. Kısır bir yozlaşma ardından yenilenmeye duyulan ihtiyaç şiirin ana temasını oluşturur. Bu bağlamda Eliot, Sir James Frazer’ın *The Golden Bough (Altın Dal)* adlı eserinde yer verdiği Adonis-Temmuz mitinden faydalanır ve bu mite göndermelerde bulunur.²⁰

Temmuz veya diğer adıyla Adonis²¹ Sami kavimlerin Suriye ve Mezopotamya’da yaygın bir şekilde tapındıkları bir tanrıdır. Milattan önce yedinci yüzyıl civarında, Yunanlılar da bu tapınma merasimlerini benimserler. Temmuz, Babil dinî edebiyatına göre, doğadaki çiftleşme gücünün kendisinde tecessüm ettiği ana tanrıça Aştarut’un (Bir başka deyişle Aştar veya İstar, Yunanlılarda Aphrodite) eşi ya da genç sevgilisidir. Ancak henüz gençliğinin baharındayken, bir yaban domuzu tarafından öldürülür. Temmuz, efsaneye göre, her yıl ölür ve ardından sevgilisi Aştar da onu bulmak için yeraltı dünyasına iner. Fakat Aştar’ın yokluğunda yeryüzünde insanoğlu ve hayvanlar sevgi duygusunu kaybederler ve çiftleşmekten uzaklaşırlar, böylece hayat yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalır. Bunun üzerine Tanrıların Tanrısı Ea yeraltına bir haberci gönderir ve onun geri dönmesini ister, ancak yeraltı dünyasının acımasız kraliçesi Allatu ya da Ereşkigal, Aştar’ın hayat suyu ile

¹⁷ Jabra, Jabra I., *A Celebration of Life*, Dar al Ma’mun, Bağdad, 1988, s.101.

¹⁸ Dāvūd, Enes, *el-Ustūra fi’ş-Şi’ri’l-İArabiyyi’l-Hadīs*, Mektebetu İAyn Şems, Kahire, 1975, s.193.

¹⁹ Jabra, age., s.102-103.

²⁰ Jayyusi, age., s.723-724.

²¹ Temmuz’a Adonis isminin verilmesinin nedeni, Sami dilinde Adün kelimesinin efendi anlamına gelmesinden kaynaklanmaktadır. Kulları saygı ifadesi olarak Temmuz’a bu şekilde hitap ederler, muhtemelen “Efendim” anlamına gelen “Adüni” kelimesini Yunanlılar yanlış anlayarak, Adonis şeklinde telaffuz ettikleri için bu saygı ifadesi olan kelime zamanla Temmuz’un eşanlamlısı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Frazer, Sir James, *Adünis ev Temmüz-Dirāse fi’l-Esātir ve’l-Edyāni’ş-Sarkıyyeti’l-Kadīme*, çev. Cebra İbrahim Cebra, el-Muessesetu’l-İArabiyye li’d-Dirāsāt ve’n-Neşr, Beyrut, 1987, s.18.

birlikte dışarı püskürtülmesine gönülsüzce razı olur. Böylece Aştar, büyük ihtimalle sevgilisi Temmuz ile birlikte yeniden yeryüzüne çıkar ve tabiat, insanlar ve hayvanlar yeniden canlanır ve hayat bulur.²² Yunanlılarda ise Adonis miti bazı farklılıklar taşır. Aşk ve güzellik tanrıçası Aphrodite, bebekken gördüğü Adonis'e aşık olur ve büyütmesi için yeraltı tanrıçası Persephone'ye verir. Ama çocuğa tutulan Persephone de onu geri vermek istemez. İki tanrıça arasında yargıçlık yapan Zeus, Adonis'in yılın dört ayını Persephone'de, dört ayını Aphrodite'de, geri kalan zamanını da istediği yerde geçirmesine karar verir. Adonis sekiz ay Aphrodite'in yanında kalmayı seçince, tanrıçanın delikanlıya aşkını kıskanan diğer tanrılar (Ares ya da Artemis) Adonis'in üstüne bir yaban domuzu salarlar, yaralanan Adonis kanlar içinde ölür. Toprağı sulayan kanından Anemon²³ denilen bahar çiçekleri biter, öte yandan yardıma koşan Aphrodite'in ayağına da diken batar ve akan kan tanrıçanın çiçeği olan beyaz gülü kırmızıya boyar.²⁴

1950'lerde yeni arayışlar içindeki Arap şairleri, T.S. Eliot'tan da etkilenererek, kurban olma, ölüm ve ölümden sonra tekrar dirilme fikrine dayanan bu efsaneyi James Frazer'ın *The Golden Bough (Altın Dal)* adlı eserinin orijinalinden ya da Cebrā'nın yaptığı Arapça çeviriden okurlar. Bu mitin, Arap dünyasına uygun imgeler içerdiğini görerek mitten aldıkları sembollerini şiirlerinde sık sık kullanmaya başlarlar.²⁵ Bu yüzden bu şairler, Cebrā tarafından "Temmuzcu Şairler" olarak adlandırılırlar.²⁶ Bu adlandırma daha sonra birçok yazar ve eleştirmen tarafından da kabul görür.²⁷ Cebrā İbrāhim Cebrā'nın (1920-1994) yanı sıra Bedr Şākir es-Seyyāb (1926-1964), Adūnīs (d.1930), Ābdulvehhāb el-Beyyātī (1926-1999), Yūsuf el-Hāl (1917-1987), Hālīl Hāvī (1919-1982), Temmuzcu şairlerin en önde gelenleridir. Miti kullanım şekillerinde farklar olsa da, hepsi aynı temayı esas alırlar.²⁸ Temmuz mitini, kendi kültür tarihlerinin bir parçası olarak gören bu şairler, şiirlerinde bu mitten

²² Frazer, age., s.18-20.

²³ Manisa lalesi ya da dağ lalesi olarak da adlandırılır.

²⁴ Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s.11-12.

²⁵ Boullata, agm., s.215.

²⁶ Cebrā bu isme ilk olarak, 1958'de Yusuf el-Hāl'in şiir antolojisi *el-Bi'ru'l-Mehcüre* hakkında yazdığı makalede yer vermiştir. Bkz. Cebrā, *el-Huriyye ve't-Tüfān*, s.34; Asfour, John Mikhail, *When the Words Burn-An Anthology of Modern Arabic Poetry 1945-1987*, The American University in Cairo Press, Kahire, 1992, s.55; Cebrā, agm., *el-Mueṣsirātu'l-Ecnebiyye fi's-Şiiri'l-Ārabiyyi'l-Mulāşır*, s.49.

²⁷ Cebrā, *en-Nār ve'l-Cevher*, s.40'daki dipnot.

²⁸ Cebrā, *en-Nār ve'l-Cevher*, s.35.

çıkardıkları sembolleri kimi zaman açıkça, kimi zaman da T.S.Eliot gibi değişik gönderme ve imâlarla kullanmaya başlarlar.

Genel anlamıyla Temmuz-Adonis mitinin sembolleri, Modern Arap şiirinde, Arap şairlerinin eskisinin ölümünden sonra doğacak olan yeni bir dünyaya olan özlem ve umutlarını temsil etmektedir. Artık işlev göremez hale gelen yıpranmış eski dünya, modern hayatın gereklerine uyamamaktadır, Arap halklarının uyanışı, genç ve güçlü yeni bir dünyanın doğuşu kaçınılmazdır. Özellikle, Filistin'in kaybedilmesiyle Arapların yaşadığı millî travma sonrasında, kendilerine yeniden doğuş sembolü arayan şairlere, gerek Temmuz'un ve gerekse Hz. İsa'nın ilham verdiği görülmektedir.

Modern dünyada kendisini ezilmiş, zulme uğramış ve yabancılaşmış hisseden bireyin psikolojisini yansıtmada, Yunan ve Mezopotamya mitleri kadar Hristiyanlık mitleri de Arap şairlerine zengin malzeme sağlamıştır. Hristiyanlık inancına göre, çarmıha gerilerek kendini feda eden Hz. İsa figürü, şairin kendisini halkı ve vatani uğruna feda edişinin sembolü haline gelmiş,²⁹ bu yönüyle de yalnızca Hristiyan değil Müslüman şairlerce de kullanılır olmuştur.

İAbdulvehhâb el-Beyyâtî, ülkesi uğruna sürgündeyken çektiği sıkıntıyı, çarmıh üzerinde çekilen sıkıntıyla özdeşleştirir:

انا هنا، وحدي، على الصليب

*Buradayım, bir başıma, çarmıhta.*³⁰

Bedir Şâkir es-Seyyâb'ın şiirinde zaman zaman Hz. İsa, mitolojik tanrı Temmuz ve şair özdeşleşir. "Mesîh ba'de's-Şalb" (Çarmıha Gerildikten Sonra İsa) isimli şiirinde yeniden doğuşun kendini kurban edişle gerçekleştireceğine dair ümit taşır:

من، كي يأكل الخبز باسمي

لكي بزرعوني مع الموسم

كم حياة ساحيا، ففي كذا، حفرة

صرت مستقبلا، صرت بذرة

²⁹ Moreh, age., s.247.

³⁰ Moreh, age.,s.247.

صرت جيلا من الناس
و في كل قلب دمي
قطرة منه او بعض فطرة³¹

*Öldüm ki ekmek adımla yensin
Mevsimle birlikte beni eksinler
Kaç hayat yaşayacağım, her bir çukurda
Bir gelecek oldum, bir tohum oldum,
Bir nesil oldum
Her kalpte benim kanımdan var
Ondan bir damla ya da damlasından bir parça.*

Eliot'un su imgesinin yoğun olarak kullandığı "The Waste Land" şiiri gibi es-Seyyāb'ın yağmur imgesi üzerine kurduğu meşhur şiiri "Unşūdetu'l-Matar" (Yağmur Türküsü)'da da Temmuz-Adonis miti üstü örtük biçimde işlenir:

منذ ان كنا صغارا كانت السماء تغيم
في الشتاء
و يهطل المطر،
كل عام-حين يعشب الثرى- نجوع
ما مر عام و العراق ليس فيه جوع
مطر...
مطر...
مطر...³²

Çocukluğumuzdan beri kışları

³¹ el-İzme Neẓīr, "el-Hāreketu't-Temmūziyye fī-Ş-Şi'r ve Te'sīru Tī Es İlyūt fī's-Seyyāb" çev:Sāmī Muhammed, *el-Aklām*, sayı:1, yıl:20, Bağdad, 1985, s.11-12; Dāvud, age., s.279.

³² el-İzme, agm., s.8; Jayyusi, age., s.724-725.

*Hava bulutludur
Yağmurlar yağar
Her sene toprak yeşerdiğinde biz açız
Açlık olmadan bir yıl geçmez Irak'ta
Yağmur...
Yağmur ...
Yağmur...*

Ali Ahmed Saîd'in kendine verdiği Adünîs ismi bile onun Temmuz-Adonis mitine olan ilgisini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak Adünîs'in şiirinde Temmuz'dan ziyade küllerinden yeniden doğan Anka kuşu mitine yer verdiği görülür:

فنيق تلك لحظة انبعاثك الجديد
صار شبه الرماد صار شررا و لهبا كواكيبا
و الربيع دب في الجذور³³

*Ey Anka, bu senin diriliş anındır
Küller kıvılcımlara ve yıldızsı alevlere döndü
Bahar köklere doğru yayıldı.*

Temmuz şiir akımının önemli şairlerinden biri olan Yusuf el-Hâl de 1958 yılında basılan divanı *el-Bi'ru'l-Mehcûra (Terkedilmiş Kuyu)*'da Temmuz mitini yoğun bir şekilde kullanır. Bu eserde yer alan kasidelerin tümü adeta tek bir kaside gibidir. Şair, değişik şekillerde, bireysel ve toplumsal benlikteki kısırlığı ortaya çıkarmayı ve dirilişi çağırmayı hedefler. Bu şiirlerin hemen hepsinde toprak ve suların Temmuz'u, Temmuz'un Hz. İsa'yı, Hz. İsa'nın da insanı sembolize ettiği bir denklem ortaya koyar.

عرفت أبي أهييم، حارمي، العزير، من

³³ Jayyusi, age., s.735; Bkz. Moreh, age., s.255-256.

زمان. عرفت بنرا يفيض ماوها

İbrahim'i tanırım, değerli komşumu, uzun zamandan beri,

Tanırım onu suyu taşan bir kuyu olarak

Suyu taşan kuyu eğretilmesiyle İbrahim'deki yani insanoğlundaki alt edilemez yaratıcılık ve azim potansiyeli ortaya konur.³⁴

وحين صوت العدو مدفع الردى

و اندفع الجنود تحت، وائل

من الرصاص والردي،

صيح بهم: "نقهقروا. نقهقروا.

في الملجأ الوراء مأمّن من

الرصاص و الردى."

لكن ابراهيم ظل سائرا،

الى الامام سائرا،

و صدره الصغير بملأ المدى.³⁵

Düşman ölüm silahını doğrulturken,

Kurşun ve ölüm yağmuru altında ordular ilerlerken

Bir ses geldi: Geri çekilin, geri çekilin.

Arkadaki sığınağa, kurşun ve ölümden güvenli barınağa

Ama İbrahim hâlâ yürüyordu

İleriye gidiyordu

Küçük bağı alanı dolduruyordu.

Şiirde, ölüme meydan okuyan İbrahim kurbandır, öldürülen Temmuz, çarmıha gerilen Hz.İsa'yı anımsatır.

³⁴ Jayyusi, age., s.730.

³⁵ Cebrā, *en-Nār ve'l-Cevher*, s.39.

Sir James Frizer, *The Golden Bough (Altın Dal)* adlı eserinde Sâmi geleneğinin şiirlerinde insan hayatının sık sık bitkilere benzetildiğinden bahseder. Bu eski Sâmi fikri modern çağda tekrar gündeme gelir. el-Hâl, “el-Cuzur” (Kökler) isimli şiirinde şöyle der:

و في الجذور امسنا

و في الجذور غدنا.³⁶

Dünümüz köklerde

Yarınımız köklerde.

Yusuf el-Hâl şiirinde Temmuz miti ile ilgili isim ve sembolleri değişik imâlarla kullanırken, diğer bir Temmuzcu şair Hâlîl Hâvî'nin miti doğrudan doğruya kullandığı görülür:

انت يا نموز، يا نسمس الحصيد³⁷

Sen ey Temmuz, ey hasadın güneşi

Cebrâ İbrâhim Cebrâ, Bedr Şâkir es-Seyyâb, Adûnîs, Âbdulvehhâb el-Beyyâtî, Yusuf el-Hâl ve Hâlîl Hâvî'den oluşan Temmuzcu şairlerin 1950'lerden itibaren günümüze değin modern Arap şiirinde ciddi etkileri olmuştur. Temmuzcular 1964 yılında es-Seyyâb'ın ölümü ve aynı yıl Yûsuf el-Hâl'in başında bulunduğu Şiir dergisinin³⁸ yayımına ara vermesiyle dağılırlar, her biri kendi sanat kariyerini farklı platformlarda sürdürür ama Temmuz imgelemi modern Arap şiirine damgasını vurur.³⁹

Arap şairlerinin, kendi mitolojilerini Sir James Frazer ve T.S.Eliot aracılığıyla tanımaları ironik bir durumdur, ancak mitolojinin batı ve doğu edebiyatlarında kullanılma tarzının aynı olduğu da söylenemez. Arap edebiyatında mitoloji, özellikle yeniden doğuş, ümit temalarıyla öne çıkarken

³⁶ Cebrâ, *en-Nâr ve'l-Cevher*, s.41.

³⁷ Jayyusi, *age.*, s.733.

³⁸ Allen, Roger, *An Introduction to Arabic Literature*, University Press, Cambridge, 2000, s.130.

³⁹ Asfour, *age.*, s.55.

XX.yüzyıl İngiliz edebiyatında manevî kötümserlik hakimdir, ancak bu durum modern Arap edebiyatına sızamamıştır.⁴⁰

Cebra İbrahim Cebra'nın Şiirinde Temmuz Miti ve Mitoloji

Modern Arap Şiirinde, mitolojinin önemine vurgu yapan ilk şairin, Ebu'l-Kâsım eş-Şâbî olduğu söylenir. Ancak eş-Şâbî'nin bu konuda edebiyat dünyasına etkisi, Cebra kadar derin ve kapsamlı olmamıştır.⁴¹ Batı düşünce ve edebiyatı, modern şiir konusundaki derin bilgi ve kültürü, yazdığı makaleler, verdiği dersler ve konferanslar, aydınlarla ve şairlerle gerçekleştirdiği özel sohbet toplantıları, şiirleri,⁴² İngilizce'den yaptığı *Adūnīs ev Temmuz (Adonis ya da Temmuz)*,⁴³ *Mā Kable'l-Felsefe (Felsefeden Önce)* ve *el-Uştūra ve'r-Remz (Mitoloji ve Sembol)* isimli çeviriler göz önüne alınacak olursa, Cebra'nın gerek Irak'ta ve gerekse de Irak dışındaki Arap ülkelerinde mitolojiye önem veren dönemin yenilikçi şairlerine yol gösterdiği anlaşılacaktır. Aynı zamanda o, mitleri özellikle de Temmuz mitini şiirde kullanma konusunda en istekli Arap şairlerinden birisidir.

Cebra, 1940'ların ortasında yazdığı, "The House of Shadows" (Gölgeler Evi) adlı şiiri daha sonra "el-Medīne" adıyla Arapça'ya tercüme ederek *Temmuz fi'l-Medīne* antolojisinde yayımlar. Bu şiir, içerisinde Temmuz ismi hiç geçmekle beraber, eleştirmen Muhammed İâsfur tarafından Cebra'nın

⁴⁰ Asfour, age., s.55.

⁴¹ İâsfur, Muhammed, "Cebra İbrâhīm Cebra Şâīran", *Dirâsât Naqdiyye fī Aīmālī's-Seyyâb, Hâvī, Dunkul, Cebra*, ed. Fahrī Sâlih, el-Muessesetu'l-İArabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrut, 1996., s. 172.

⁴² Cebra'nın yayımlanmış şiir kitapları şunlardır: *Temmuz fi'l-Medīne (Temmuz Şehirde)* 1959, *Medāru'l-Muğlak (Kapalı Döngü)* 1964, *Levâtu's-Şems (Güneşin Kederi)* 1979, *Mutevâliyât Şiīriyye- Balduhā li't-Tayf ve Balduhā li'l-Cesed(Şiirsel Süitler-Bazıları Hayal ve Bazıları Bedene Dair)* 1996.

⁴³ Cebra, James Frazer'ın meşhur eseri *The Golden Bough (Altın Dal)*'dan Irak bölgesi efsanelerini ele alan bölümlerini *Adūnīs ev Temmuz* adıyla Arapça'ya çevirir. Tercümeyi 1940'ların ortalarında yapmıştır, 1948'de Bağdat'a geldiğinde tercümenin müsveddeleri çalışma evrakı içindedir. Fakat modern çağın edebiyatında, roman ve şiirinde son derece etkili olan bu önemli kitabın tercümesini yayımlatması hiç de kolay olmamıştır. Yayınevleri çalışmayı basmak istemezler. 1954 yılında *Fusūlu'l-Erbela* adlı dergide iki bölümü çıkan tercümenin kitap olarak basılması için ise 1957'ye kadar beklenmesi gerekmiştir. Bkz. II. Baskıya Cebra'nın yazdığı mukaddime, Frazer, age., s.9-12.

mitolojik şiirlerinin ve hatta modern Arap mitolojik şiirlerinin en olgunu olarak kabul edilir.⁴⁴

Temmuz fi'l-Medīne (Temmuz Şehirde) adlı antolojisinin mukaddime bölümünde, bu eserdeki şiirleri tekrar okuduğunda paniğe kapıldığını ifade eder. Şiirleri “yıkma, parçalanma ve ölüm” sembolleriyle doludur. Bütün bu semboller ise şairin son yıllarını ve bu yıllarda içinde bulunduğu zenginlik ve bereket (yeniden doğuş) kaynakları arayışını özetler.⁴⁵

Temmuz fi'l-Medīne'de yer alan “el-Medīne” (Şehir) adlı şiirde önce modern dünyada Arap insanının yaşadığı sıkıntılı ruh halini yansıtır:

و على الابواب تتوالد الظلال

بشبهوات العابرین

بین الأنا و الأنا

بین النعم و السقم.

و الليل يفة، بين طبقات اليوم

أجساداً مقرحة، أشجاراً

تسقط الفوائكه منها وتعين على الأرض⁴⁶

Gölgeler ürüyor kapıların üzerinde

Şehvetleriyle gelip geçenlerin

Ben ve ben arasından

Kısırlık ve hastalık arasından.

Geceyse ilham veriyor uykunun kıvrımları arasından

Yaralı bedenlere,

Meyveleri dökülüp yerlerde çürüyen ağaçlara

⁴⁴ İAsfur, agm., s.176.

⁴⁵ Cebra, Cebra İbrahım, *Temmuz fi'l-Medīne*, el-Muessesetu'l-İArabiyye li'd-Dirāsāt ve'n-Neşr, Beyrut, 1981, s.6.

⁴⁶ Cebra, “el-Medīne”, *Temmuz fi'l-Medīne*, s.14.

Şiirin son kısmında ise tablo değişir, şehre hayat ve bereket yeniden gelsin diye şair fırtınaları çağırır, bu satırlarda Cebrā, kalbinde ulusunun yeniden dirilişine dair taşıdığı umudu dillendirir:

اذن هبي يا عواصف

وادفعي

اصابع الموت عنا

....

لكي تتفجر الشمس من وراءك

خضرةً وزهراً للمدينة

وضحكة لسكانها

نسمعها

من كل نافذةٍ من كل حجرةٍ من كل دار.⁴⁷

O halde esin ey fırtınalar

Ve sürükleyin

Ölümün parmaklarını üzerimizden

...

Arkanızdan patlasın diye güneş

Yeşiller ve çiçeklerle şehre

Ve gülüşlerle sakinlerine

Duyduğumuz

Her pencereden, her odadan, her evden

Bu şiirde, mitolojik tanrı Temmuz'un ismi kullanılmamış olsa da, esecek rüzgârın ve kopacak fırtınanın gölgeleri temizlemesi, hayaletleri silip atması, güneşin yeniden parlamayıp hayat suyunun köklere inmesi, bitkilerin

⁴⁷ Cebrā, "el-Medîne", *Temmüz fi'l-Medîne*, s.18, 20.

tomurcuklanıp çiçek açması gibi imgeler, bu mitin ana fikri olan yeniden doğuş ve ölümden sonra tekrar dirilip canlanma fikrini açıkça ortaya koymaktadır.

“Harezetu'l-Bi'r” (Kuyunun Taşı) adlı şiirde de Temmuz kelimesi hiç kullanılmadığı halde, şiirin zirve noktasına taşındığı satırlarda geçen bereket, kuraklık, ölümden sonra dirilme gibi fikirlerden Temmuz mitine işaret edildiği ve aynı zamanda vatana yeniden kavuşma fikrine gönderme yapıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁸

و عاينها صابرا عيسى من جديد؟

خرزة البئر لنا جلجلة ثانية

من نغرها الخضير استنماق

الحمم السوداء لاهية لاطية

بلحم الصبايا و الخبالى

البيد

زارعي الموت

مطعمى العقبان فى أرضنا،⁴⁹

Üzerinde yeniden mi gerildi çarmıha İsa?

Kuyunun taşı ikinci bir Golgotadır bize

Onun boyalı ağzından fışkıracak

Kara lavlar yakarak tutuşarak

Kız çocuklarının ve hamile kadınların etleriyle

⁴⁸ Halil, İbrahim, *Cebrā İbrāhīm Cebrā el-Edibu n-Nākid*, el-Muessesetu'l-İArabiyye li'd-Dirāsāt ve'n-Neşr, Amman, 2001, s.117.

⁴⁹ Cebra, “Harezetu'l-Bi'r”, *Temmūz fi'l-Medīne*, s.60. Şair bu şiirinde Filistin'in Deyr Yasin köyünde 9 Nisan 1948 de gerçekleşen katliamı konu almaktadır. Düşman öldürdüğü köylülerin bedenlerini köyün kuyusuna atmıştır. Bkz. Jayyusi, age., s.733.

Yok etmek için

Ölümü ekenleri

Akbabaları besleyenleri toprağımızda

و عندها من ابيضها الؤذنى الحصىب

سحيبى، سحيبى

كلّ قرانا من جديد⁵⁰

Ve orada, kutsal verimli bereketinden

Diriltecek, diriltecek

Bütün köylerimizi yeniden

Şair, burada Temmuz ve Hristiyanlık mitini içiçe kullanır. Kuyunun taşı ikinci bir Golgota, yani Hristiyanların Hz. İsa'nın çarmıha gerildiğine inandıkları yer olacak derken, Hristiyanlık inancına göre Hz. İsa'nın tekrar dirilmesi gibi, çekilen acılardan ve dökülen kanlardan sonra halkın da yeniden dirileceğine, kendisini toparlayacağına olan inancını dile getirir. Buradan fıskırarak kara lavlar, mitte yer alan, Temmuz'un yeraltı dünyasından hayat suyu ile yeryüzüne püskürtülmesini çağırıştırır.

Cebrā şiirinde okuyucusuna, kimi zaman açıkça, kimi zaman imâ yoluyla satır aralarında mitolojik bir olay, bir kahraman veya bir fikir sunmayı sever. Onun, Babil ve Sümer mitleri kadar Yunan mitlerine de yer verdiği gözlenir. Hristiyanlık'tan alınan, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi gibi bazı olayları da mitolojik bir anlayışla işlediği anlaşılmaktadır.

“Uğniye li Muntasafi'l-Karn” (Çağ Ortasına Bir Türkü) adlı şiirinde, anemon çiçeğinden bahsederken, aslında öldürüldüğü sırada akan kanıyla toprakta bu çiçeklerinin açmasını sağlayan mitolojik tanrı Temmuz'a gizlice işaret etmektedir:

فاضت، الآتير بالجمام

⁵⁰ Cebrā, “Harezetu'l-Bi'r”, *Temmūz fi'l-Medīne*, s.60.

ولكن في الربيع افتطفنا الشقيق و دسنا السنابل⁵¹

Nehirler kafataslarıyla doldu taşı

Ama baharda anemonları derdik ve başakları dövdük.

Bir başka şiirinde ise yeniden doğuşu şu dizelerle imâ eder:

ورقة عشب تفتت، حجر:

أصيحة ديك جلجلت،

ثقت الظلام، وجرت النسيم من شعرها، و اعلنت

سطوة النهار؟⁵²

Otun yaprağı yarmış bir taşı

Bir horoz sesi mi yankılanan

Delen zifirî karanlığı ve çeken güneşi saçlarından, ve bildiren

Gündüzün egemenliğini?

Mutevâliyât Şi'riyye'de yer alan, "İsnetâ İaşrate Kasîdeten-BaĀduhâ li'l-Leyl ve BaĀduhâ li'n-Nehâr" (Bazıları Geceye, Bazıları Gündüze Dair On İki Şiir)'in 11. şiirinde kullandığı, "şairin şiiri, onun, tırmanırken sırtında aşkıyla taşıdığı çarmıhtır", benzetmesi, hem Sisypnos'a, hem de Hz. İsa'ya gönderme yapmaktadır:

و فصيده الشاعر صليبه

يحملة مع حبه صاعدا

عبر الألم

إلى القمة الهوجاء

حيث البروق والرعود والعقبان.⁵³

⁵¹ Cebra, "Uğniye li Muntasafi'l-Karn", *Temmuz fi'l-Medîne*, s.36.

⁵² Cebra, Cebra İbrahim, "Garib İale'l-İAyn", *el-Medâru'l-Muğlaq*, el-Muessesetu'l-İArabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrut, 1981, s.33.

*Ve şairin şiiri onun çarmıhudır
Taşır aşkıyla onu tırmanırken
Elemlerden geçerek
Fırtınalı tepeye
Şimşeklerin, gök gürlemelerinin ve kartalların diyarı*

el-Medāru'l-Muğlak antolojisinde yer alan “Garīb İale'l-İAyn” adlı şiirde yer alan:

”يضرب دهاليزَ الدماغ و القلب بحوافريه“⁵⁴

ifadesinde, beynin ve kalbin dehlizlerine toynaklarıyla vuran ise, şiirde adı geçmemekle birlikte Yunan mitolojisinde hayali sembolize eden, pınar ve çeşme başlarında durmayı seven efsanevi kanatlı at Pegasos’tur.⁵⁵

Cebrā, *Temmuz fi'l Medīne* antolojisindeki “İkārus” (İkaros)⁵⁶ ve *el-Medāru'l-Muğlak*’ta “Laİnetu Brümīsūs” (Prometeus’un Laneti)⁵⁷ adlı şiirlerinde, başlıklardan da anlaşılacağı üzere, açıkça bu iki mitolojik kahramanı ele almıştır. Fakat Cebrā, bu şiirlerde mitolojik hikâyelerdeki fikrin ötesine geçerek kahramanların eylemlerine yeni anlamlar yükler. Cezayir devriminin altıncı yılı dolayısıyla yazdığı “Laİnetu Brümīsūs”da, Prometeus Cezayir halkını, Zeus ise işgalci Fransız güçlerini temsil etmektedir. Böylece bir Yunan miti olan Prometeus Efsanesi, siyasî bir çerçevede kullanılmış olur. Cebrā Prometeus’u Zeus karşısında galip kılma fikrinde, Percy Shelley’in *Prometheus*

⁵³ Cebrā, Cebrā İbrāhīm, “İsnetā İAşrate Kasīde-Baİduhā li'l-Leyl. ve Baİduhā li'n-Nehār”, *Mutevāliyāt Şilriyye Balduhā li't-Ṭayf ve Balduhā li'l-Cesed*, el-Muessesetu'l-İArabiyye li'd-Dirāsāt ve'n-Neşr, Beyrut, 1996, s.83.

⁵⁴ Cebrā, “Garīb İale'l-İAyn”, *el-Medāru'l-Muğlak*, s.35.

⁵⁵ İAsfūr, agm., s.169-170. Bkz. Erhat, age., s.239.

⁵⁶ Cebrā, “İkārus”, *Temmuz fi'l-Medīne*, s.73. İkaros: Giritli mimar Daidalos’un oğlu İkaros dünyada ilk uçan adam olarak ün bırakmıştır. Baba oğul Labyrinthos’a kapatılınca, Daidalos kendisi ve oğlu için birer çift kanat yapmış ve onları balmumuyla omuzlarına yapıştırılmıştır. İkaros havalandıktan sonra babasının uyarılarına rağmen fazla yükselip güneşe yaklaşmış, böylece kanatlarını tutan balmumu erimiş ve İkaros denize düşerek can vermiştir. Bkz. Erhat, age., s.153.

⁵⁷ Cebrā, “Laİnetu Brümīsūs”, *el-Medāru'l-Muğlak*, s.63. Prometheus: Ateşi tanrılardan çalmış ve insanlara vermiştir. Tanrıların kurduğu düzene karşı geldiği için de zincire vurulmuş halde ceza çekmeğe mahkum edilmiştir. Bkz. Erhat, age., s.254-257.

Unbound (Zincirinden Kurtulmuş Prometheus) adlı şiirinden etkilenmiş olmalıdır.⁵⁸

Aynı şekilde, uçmaktan sarhoş olarak güneşe fazla yaklaşan ve balmumundan kanatları eriyince denizdeki kayalıkların üzerine düşüp ölen genç İkaros'un hikâyesine, fedakarlık motifleri ekler. İkaros, insanlığın kurtuluşu ve özgürlüğü uğruna kendini feda etmenin sembolü haline gelir.⁵⁹

إكارُس، يا
عاشق الشمس، يا
قبل النور، يا
رافع الأرض إلى السما
يا وافعاً على الصخر
في البحر اللعين وقد
هديت تحربة الإنسان
بدم الصبي-⁶⁰

İkaros, ey

Güneşin sevdalısı, ey

Işığın kurbanı, ey

Yeri göğe çıkaran

Ey çakılan kayalara

Lanet olası denizdeki

Feda ederek insan tecrübesine, çocuk kanını

Cebrā, şiiri anlamca daha zengin, daha derin hale getirmek üzere, bazen açıkça bazen de üstü kapalı bir biçimde mitlerin sembolik anlamlarından yararlanıp, onlardan değişik istiâre ve kinayeler üretmeyi başarır. Böylece

⁵⁸ İAsfūr, agm., s.175-176.

⁵⁹ Halil, age., s.118-119.

⁶⁰ Cebrā, "İkārūs", *Temmuz fi'l-Medîne*, s.73.

şairinin içine kattığı ikinci bir boyutta, ifade etmek istediği, ancak açıkça söylemediği fikirleri ve duyguları okuyucusuna iletmiş olur.

Sonuç

Cebra'nın ve diğer modern Arap şairleri için eserlerinde yararlandıkları mitler, asılsız uydurmalar, hurafeler, boş sözler değil, antropolojik anlamıyla hayatın gerçekliğini yansıtan olaylardır. Mit kullanımı, modern Arap şiirine yeni boyutlar kazandırmıştır. Çağdaş Arap şairi, klâsik şiirin teknik ve estetik araçlarıyla ifade etmesi mümkün olmayan yeni hayat tecrübelerini, mitolojik hikâyelerden ve sembolizmden faydalanarak rahatça ortaya koyabilmiştir. Modern dünyada kendisini ezilmiş, zulme uğramış ve yabancılaşmış hisseden bireyin psikolojisini yansıtmada, gerek Yunan, gerek Mezopotamya ve gerekse Hristiyanlık mitleri şairlere malzeme sağlamıştır.

İster mitolojik imge ve isimleri satır aralarında versin, isterse bunları alenî bir şekilde dizelerine taşınsın, Cebra'nın özellikle Temmuz mitini kullandığı şiirlerde ortaya koyduğu ana temanın, arketipsel bir fikir olan; yeniden doğuş için kendini feda ederek ölüme gitme olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Allen, Roger**, *An Introduction to Arabic Literature*, University Press, Cambridge, 2000.
- Asfour, John Mikhail**, *When the Words Burn-An Anthology of Modern Arabic Poetry 1945-1987*, The American University in Cairo Press, Kahire, 1992.
- İâsfür, Muhammed**, "Cebra İbrahîm Cebra Şâîran", *Dirâsât Nakdiyye fî Aîmâli's-Seyyâb, Hâvî, Dunkul, Cebra*, ed. Fahrî Şalih, el-Muessesetu'l-İArabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrut.
- Boullata, Issa**, "Living with the Tigris and the Muses", *World Literature Today*, Spring 2001, vol.75, issue 2.
- Cebra, Cebra İbrahîm**, *el-Hurriyye ve't-Tûfân*, Dâru Mecelleti Şiîr, Beyrut, 1960.

- Cebrā, Cebrā İbrāhīm**, *el-Medaru'l-Muğlak*, el-Muessesetu'l-İArabiyye li'd-Dirāsāt ve'n-Neşr, Beyrut, 1981.
- Cebrā, Cebrā İbrāhīm**, “Min Mercalıyyeti'l-Garbiyye ile'l-Mercalıyyeti'l-İArabiyye: el-Ustūra ve Tehavvulātuhā fi'l-Kasīdeti'l-İArabiyyeti'l-Muļāsıra”, *el-Muesşirātu'l-Ecnebiyye fi'ş-Şiİri'l-İArabiyyi'l-Muļāsır-el-Ĥalakatu'n-Nakdiyye fī Mihricān Ceraşi's-Sāliš*, ed. Fahrī Sālih, el-Muessesetu'l-İArabiyye li'd-Dirāsāt ve'n-Neşr, I.Baskı, Beyrut, 1995.
- Cebrā, Cebrā İbrāhīm**, *Mutevāliyāt Şiİriyye Baļđuhā li't-Tayf ve Baļđuhā li'l-Cesed*, el-Muessesetu'l-İArabiyye li'd-Dirāsāt ve'n-Neşr, Beyrut, 1996.
- Cebrā, Cebrā İbrāhīm**, *en-Nār ve'l-Cevher*, Dāru'l-Kuds, Beyrut, 1975.
- Cebrā, Cebrā İbrāhīm**, *er-Riĥletu's-Sāmine*, el-Mektebetu'l-İAsriyye, Beyrut, 1967.
- Cebrā, Cebrā İbrāhīm**, *Temmuz fi'l-Medīne*, el-Muessesetu'l-İArabiyye li'd-Dirāsāt ve'n-Neşr, Beyrut, 1981.
- Dāvūd, Enes**, *el-Ustūra fi'ş-Şiİri'l-İArabiyyi'l-Ĥadīs*, Mektebetu İAyn Şems, Kahire, 1975.
- Erhat, Azra**, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.
- el-Fezzāī, İAlī**, *Cebrā İbrāhīm Cebrā Dirāse fī Fennihi'l-Kısasī*, Dāru'l-Mehd li'n-Neşr ve't-Tevzīī, Amman, 1985.
- Frazer, Sir James**, *Adūnīs ev Temmūz- Dirāse fi'l-Esātir ve'l-Edyāni'ş-Şarkıyyeti'l-Kadīme*, çev. Cebrā İbrāhīm Cebrā, el-Muessesetu'l-İArabiyye li'd-Dirāsāt ve'n-Neşr, Beyrut, 1987.
- Ĥalāvī, Yūsuf**, *el-Muesşirātu'l-Ecnebiyye fi'ş-Şiİri'l-İArabi'l-Muļāsır*, Beyrut, 1997.
- Ĥalīl, İbrāhīm**, *Cebrā İbrāhīm Cebrā el-Edību'n-Nākid*, el-Muessesetu'l-İArabiyye li'd-Dirāsāt ve'n-Neşr, Amman, 2001.
- İsmāīl, İzzeddīn**, “el-Menhecu'l-Ustūrī fi'ş-Şiİri'l-Muļāsır,” *eş-Şiİr*, sayı: 1, Kahire, 1964.
- Jabra, Jabra I.**, *A Celebration of Life*, Dar al Ma'mun, Bağdad, 1988.

-
- Jayyusi, Salma Khadra**, *Trends and Movements in Modern Arabic Poetry*, vol.2, Brill, Leiden, 1977.
- Mahbek, Ahmed Ziyād**, “el-Ustūra”, *el-Fusūlu'l-Erbeġa*, sayı:56, Libya, Aralık-Ocak, 1991.
- Moreh, S**, *Modern Arabic Poetry 1800-1970*, Brill, Leiden, 1976.
- Şamir, Fādil**, *Meġālim Cedīde fī Edebina'l-Muġāsr-Kitābāt Nakdiyye fī'ş-Şiġr ve'l-Kıssa ve'-Rivāye*, el-Mektebetu'l-Vataniyye, Bağdat, 1975.
- Şukrī, Ğālī**, *Şiġrunā Hadīs ilā Eyn*, Dāru'ş-Şurūk, Kahire, 1991.
- el-İzme Neẓir**, “el-Hareketu't-Temmuziyye fī'ş-Şiġr ve Te'sīru Tī Es İlyūt fī's-Seyyāb” çev:Sāmī Muhammed, *el-Aklām*, sayı:1, yıl:20, Bağdad, 1985.
- Yāġī, Hāşim**, *eş-Şiġrul Hadīs Beyne'n-Nazar ve't-Taṭbīk*, el-Muessesetu'l-İArabiyye li'd-Dirāsāt ve'n-Neşr, I.Baskı, Beyrut, 1981.
- Yalar, Mehmet**, *Modern Arap Şiiri*, Arasta Yayınları, Bursa, 2003.